

Elīna Grigore-Bāra, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docente

ĪPAŠO TIESISKO REŽĪMU ATTAISNOJUMI TIESĪBU FILOZOFIJĀ

JUSTIFICATIONS OF SPECIAL LEGAL REGIMES IN THE PHILOSOPHY OF LAW

Atslēgvārdi: izņēmuma stāvoklis, ārkārtējā situācija, nepieciešamības stāvoklis, Džordžo Agambens

Keywords: state of exception, state of emergency, necessity, Giorgio Agamben

Summary

In the article, the author focuses on Giorgio Agamben's theory of the state of emergency and analyses the interpretation of necessity as a justification of the state of emergency in philosophy of law. The author concludes that the introduction, implementation and monitoring of special legal regimes is not an exclusive policy or legal issue, therefore, it is not possible to limit decision-making to political or legal arguments. Thus, the judiciary, when assessing the correctness of the actions of state authority during an emergency situation, may also have to assess and use political arguments. Necessity as a justification for special legal regimes is in itself a formal concept, which in each emergency situation must be filled with a certain content – a legal value that must be protected.

Ievads

Latvijas tiesībās pašlaik ir paredzēti divu veidu īpašie tiesiskie režīmi: ārkārtējā situācija un izņēmuma stāvoklis.¹ Tie abi ir izveidoti ar vienu mērķi, proti, garantēt nacionālo drošību valsts apdraudējuma gadījumā. Tātad šo tiesību institūtu pastāvēšana balstās uz tēzi, ka parastais jeb normālais tiesiskais režīms

¹ Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 27.03.2013., Nr. 61.

noteiktās situācijās vairs nespēj sekmīgi cīnīties ar apdraudējumu un novērst tā radīto kaitējumu. Savukārt valsts vara, kas rīkojas normālā tiesiskā režīmā, vairs nespēj īstenot tādu pārvaldi, kas garantētu tiesisko vērtību turpmāku aizsardzību.

Izņēmuma stāvoklis ir moderns fenomens. Tā pirmsākumi rodami Lielajā franču revolūcijā, arvien plašāka izmantošana vērojama pēc Pirmā pasaules kara. Starpkaru posmā ārkārtas stāvoklis tika izsludināts samērā bieži dažāda veida problēmu risināšanai, piemēram, Vācija 1923. gadā un Francija 1925., 1935., un 1937. gadā to izsludināja finanšu krīzes risināšanai, Lielbritānijā 1920. gadā to ieviesa arodbiedrības streiku un sociālu nemieru dēļ.² Izņēmuma stāvoklis 20. gs. publiskajā pārvaldē jau bija kļuvis par “jauno normālo” – plaši piemēroto – pārvaldes instrumentu.³ Kā zināms, Covid-19 pandēmija izraisīja jaunu ārkārtas stāvokļu izsludināšanas vilni.

Itāļu filozofs Džordžo Agambens ir secinājis, ka izņēmuma stāvokli ir radījuši Eiropas demokrātiski revolucionārā, nevis absolūtisma tradīcija.⁴ Domājams, revolucionārais konteksts ir iemesls tam, ka ārkārtējie stāvokļi bieži tiek regulēti vai praktizēti, izmantojot kara metaforu. Kā piemēru var minēt arī Latvijas 1919. gada 11. februāra Noteikumus par kara stāvokli.⁵ Noteikumi paredzēja, ka kara stāvokli var ieviest: a) kad valsti apdraud ārējs ienaidnieks un b) kad valstī ir izcēlušies vai draud izcēties iekšēji nemieri, kuri apdraud pastāvošo valsts iekārtu. Zīmīgi, ka kara metafora tiek izmantota, lai raksturotu ne tikai ārēja starpvalstu konflikta risināšanai nepieciešamo ārkārtējo izņēmuma rakstura rīcību, bet arī “pretiniekus” tautas iekšienē. Izņēmuma stāvoklis ir situācija, kad zināmā mērā tiek apšaubīts likuma virsvadības principa derīgums – vai nu tāpēc, ka likums saturiski vairs nespēj aizsargāt tās vērtības, kas ir tā pamatā, vai arī tāpēc, ka likuma vienlīdzīga piemērošana radītu jaunu apdraudējumu.

Paradoksālā kārtā īpašo tiesisko režīmu plaša praktizēšana ir saistīta ar demokrātiskas un tiesiskas valsts principu veidošanos un nostiprināšanos. Tas liek uzdot jautājumu, vai izņēmuma stāvoklis un tam līdzīgi ārkārtēji režīmi ir neatņemama demokrātiskas un tiesiskas valsts sastāvdaļa. Lai izprastu īpašo tiesisko režīmu nepieciešamību, jāpievēršas izņēmuma stāvokļa attiecībām ar tiesību sistēmu un tā attaisnojumiem. Rakstā autore pievērsīsies pēdējos gados zinātniskajās publikācijās bieži citētajai Džordžo Agambena teorijai par izņēmuma stāvokli, kā arī analizēs nepieciešamības kā izņēmuma stāvokļa attaisnojuma interpretācijas tiesību filozofijā.

² Humphreys S. Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben's State of Exception. *European Journal of International Law*, 1 June 2006, Vol. 17, Issue 3, pp. 677–687, p. 679. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/ejil/chl020> [aplūkots 05.11.2021.].

³ Gross O. Once More unto the Breach: The Systemic Failure of Applying the European Convention on Human Rights to Entrenched Emergencies. *Yale Journal of International Law*, 1998, Vol. 23, No. 2, pp. 437–502, p. 443.

⁴ Humphreys S. Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle. *Cambridge Review of International Affairs*, 2006, Vol. 19, pp. 331–351, p. 333. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/09557570600724827> [aplūkots 05.11.2021.].

⁵ Noteikumi par kara stāvokli (Nr. 49). Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums, 30.07.1919., Nr. 3.

Izņēmuma stāvoklis – fakta vai tiesību jautājums?

Kā pirmais izņēmuma stāvokļa teorētiķis zinātniskajā literatūrā tiek minēts Karls Šmits, kurš šai tēmai pievērsies publikācijās “Diktatūra” (*Die Diktatur, Von den Anfängen des modernen Souveränitätsgedankens bis zum proletarischen Klassenkampf, 1921*) un “Politiskā teoloģija” (*Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität, 1922*). K. Šmita izņēmuma stāvokļa teoriju 21. gs. pārinterpretējis Džordžo Agambens.⁶ Viņa monogrāfija “Izņēmuma stāvoklis” pirmo reizi itāļu valodā izdota 2003. gadā, un 2005. gadā Čikāgas Universitāte izdeva tā tulkojumu angļu valodā.⁷

Dž. Agambens izņēmuma stāvokļa koncepta neskaidrību vispirms saista ar tiesībās lietotās terminoloģijas dažādību. Vācu teorijā tiek lietoti jēdzieni *Ausnahmezustand* un arī *Notstand*, franču un itāļu teorijas runā par *emergency decrees* un *state of siege*, bet anglosakšu teorijās izmanto jēdzienus *martial law* un *emergency powers*. Visus šos fenomenus kopā Agambens apzīmē kā izņēmuma stāvokļus (*state of exception*), kas nav uzskatāmi par īpaša veida tiesībām, bet gan drīzāk definē tiesību robežas. Viņš izņēmuma stāvokli pozicionē kā telpu starp publiskajām tiesībām un politisku faktu un starp tiesisko sistēmu un pašu dzīvi.⁸

Komentējot šo terminoloģisko dažādību, politiskās filozofijas profesors Klaudio Koradeti un konstitucionālo tiesību profesors Oreste Pollicino uzsvēra, ka starp izņēmuma stāvokli (*state of exception*) un ārkārtas stāvokli (*state of emergency*) pastāv būtiska atšķirība. Viņi skaidro, ka K. Šmits nošķīris varas izņēmuma raksturu salīdzinājumā ar ārkārtas situācijām. Valsts nepieciešamības tiesības (*Staatsnotrecht*) var izmantot ar publisko varu apveltīts subjekts, lai aizsargātu konstitucionālo iekārtu. Taču izņēmuma stāvoklī vara var pacelties virs likuma. Un tieši šis otrais ir gadījums, uz kuru Šmits attiecinājis noteikumu, ka suverēns ir tas, kurš lemj par izņēmuma stāvokli (*Ausnahmezustand*). Tā, piemēram, Veimāras konstitūcijas 48. panta īstenošana nebūtu uzskatāma par izņēmuma varas izmantošanu, bet gan ārkārtējo pilnvaru izmantošanu, kas maina parasto varas dalīšanas modeli.⁹ Līdz ar to secināms, ka dažādu juridisko jēdzienu izmantošana, lai raksturotu īpašos tiesiskos režīmus, nav vienkārša terminoloģiska nenoteiktība, bet gan mēģinājums sagrupēt dažādas ārkārtējas (nenormālas) situācijas. Nošķiršanas kritērijs ir pasākumi jeb līdzekļi, kas ir nepieciešami šīs situācijas pārvarēšanai. Līdzekļi var būt tādi, kas pastāv un var tikt piemēroti

⁶ Corradetti C., Pollicino O. The “War” Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers?: The Italian Case in Comparative Perspective. *German Law Journal*, September 2021, Vol. 22, Issue 6, pp. 1060–1071, p. 1061. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/war-against-covid19-state-of-exception-state-of-siege-or-constitutional-emergency-powers-the-italian-case-in-comparative-perspective/75EAEBBEF7F45100E71210F1B241F558> [aplūkots 05.11.2021.].

⁷ Agamben G. *State of exception*. Translated by Kevin Attell. Chicago: University of Chicago Press, 2005.

⁸ Agamben G. 2005, p. 4.

⁹ Corradetti C., Pollicino O. 2021, pp. 1061, 1062.

konstitucionālās iekārtas ietvaros, vai arī tādi, kas pieprasa pavisam citādu rīcību, kura iziet ārpus tiesiskās sistēmas.

Likuma virsvadības principa attiecināšana uz izņēmuma stāvokli ir atkarīga no tā, kā tiek izprasta izņēmuma stāvokļa un tiesību savstarpējā saistība, proti, no tā, vai izņēmuma stāvoklis tiek uzskatīts par tiesisku parādību vai ārpus tiesībām pastāvošu faktu. Dž. Agambens secina, ka dažādu valstu atšķirīgās tiesiskās tradīcijas radījušas arī divus juridiskās domas virzienus – vieni tiecas izņēmuma stāvokli iekļaut tiesiskajā sistēmā,¹⁰ bet otri uzskata to par kaut ko ārēju, savā būtība politisku un ekstrajuridisku fenomenu.¹¹

Izņēmuma stāvoklis kā pozitīvo tiesību integrāla daļa var tik pamatota divējādi:

a) ar nepieciešamību, kas pati par sevi ir uzskatāma par autonomu tiesību avotu; b) ar valsts subjektīvām tiesībām uz pašsaglabāšanos, kas savukārt var tikt uzskatītas par dabiskām vai konstitucionālām nepieciešamības tiesībām.¹² Otrā pamatojuma gadījumā jānorāda uz kādu citu problemātisku aspektu. Ja nācījas tiesības uz pašsaglabāšanos tiek atzītas par nepieciešamās aizstāvēšanās tiesībām, juridiskā loģika prasa identificēt konkrētu uzbrucēju, pret kuru tad nācijai ir sevi jāaizsargā. Taču ienaidnieka meklēšana savā valstī var radīt jau citus draudus valsts vienotībai. Tāpēc īpašo tiesisko režīmu attaisnojuma kontekstā un iekšēja apdraudējuma gadījumā piemērotāk būtu vilkt paralēles tieši ar nepieciešamības stāvokli, kas uz zināmu laiku liek pārskatīt konkrētajā tiesiskajā sistēmā atzīto vērtību savstarpējo samēru, nevis vērstas pret kādām konkrētām personām vai personu grupām. Tāpat arī šī pieeja būtu attiecināma uz gadījumiem, kad apdraudējumu ir radījusi kāda dabas stihija vai tamlīdzīgs ārpus cilvēka kontroles esošs notikums.

Intralegāla izņēmuma stāvokļa izpratne starptautiskajās tiesībās atklājas derogācijas jēdzienā. Tā, piemēram, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 15. pants¹³ noteic, ka “Kara vai kāda cita ārkārtēja sabiedriska stāvokļa gadījumā, kas apdraud nācijas dzīvi, jebkura Augstā Līgumslēdzēja Puse var veikt pasākumus, kas atkāpjas no saistībām, ko tā uzņēmusies šīs Konvencijas ietvaros, tai apjomā, ko neizbēgami prasa situācijas ārkārtas raksturs, ar noteikumu, ka šie pasākumi nav pretrunā ar citām tās saistībām, ko nosaka starptautiskās tiesības”. Praksē šāds derogācijas modelis rada brīvu telpu starptautiskajās tiesībās un tiesiskas valsts principu, kurā valstis, paliekot legalitātes robežās, var ignorēt noteiktas cilvēka pamattiesības. Londonas Universitātes koledžas publisko tiesību profesors Toms Hikmens šādu situāciju ir nosaucis par “dubulto konstitucionālo sistēmu” (*double-layered constitutional system*).¹⁴ Šajā gadījumā arī veidojas šķietami pretrunīgā situācija – cilvēktiesību vai demokrātijas aizsardzībai nepieciešama

¹⁰ Šis juridiskās domas virzienu var saukt par intralegālu izņēmuma stāvokļa izpratni, jo tas šo īpašo režīmu uzskata par integrālu pozitīvo tiesību daļu un tāpat arī tādu rīcību, kas īstenojama tiesību sistēmā.

¹¹ Agamben G. 2005, pp. 22, 23.

¹² Ibid., p. 23.

¹³ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144.

¹⁴ Humphreys S. Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle, 2006, pp. 333, 345, 346.

to apturēšana vai ierobežošana. Taču šo paradoksu vismaz daļēji var novērst, ja situācijai pievienojam laika dimensiju, proti, lai garantētu cilvēktiesību vai demokrātijas aizsardzību ilgtermiņā, nepieciešama īslaicīga to apturēšana vai ierobežošana (uz brīdi, kamēr tiek pārvarēti ārkārtējie faktiskie izaicinājumi). Taču ko darīt, ja ārkārtējo faktu ilgākā laikā tā arī neizdodas pārvarēt? Vēsturē ir zināmi vairāki piemēri, kad izņēmuma stāvoklis ir ieldzis daudzguļu garumā, piemēram, Izraēlā¹⁵ vai Ziemeļīrijā.¹⁶ Vai tas nozīmē, ka tiesību normas ir novecojušas un to vietā ir jāizstrādā jauns tiesiskais regulējums? K. Šmita teorija kā risinājumu piedāvā jaunas tiesību sistēmas (konstitucionālās iekārtas) radīšanu,¹⁷ pamatojot izņēmuma stāvokli ar *pouvoir constituant*.¹⁸ Taču šādā gadījumā jebkura ārkārtējā situācija varētu kļūt par revolūciju, kas savukārt diez vai būtu adekvāts risinājums nacionālās drošības vai valsts apdraudējuma gadījumā. Līdz ar to “parastos” ārkārtējos gadījumos izņēmuma stāvokļa intraleģālā izpratne nosaka robežas, kas jāievēro, grozot tiesisko regulējumu, – nacionālo tiesību līmenī tā ir konstitucionālā identitāte, bet starptautisko tiesību līmenī *ius cogens*. Šī izpratne balstās uz atziņu, ka nav pieļaujama situācija, kurā valsts varai nebūtu vispār nekādu juridisko robežu.

Otrs juridiskās domas virziens, kas izņēmuma stāvokli atzīst par ekstrajuridisku fenomenu, par kaut ko pirmstiesisku vai citādu nekā tiesības, atzīst tiesību ierobežotās iespējas pilnībā un izsmēloši noregulēt visas iespējamās dzīves situācijas. Līdz ar to izņēmuma stāvokļa konstitucionālais apstiprinājums ir uzskatāms tikai par pragmatisku atzinumu, ka konstitucionālā vara faktiski ir ierobežota. Šāda pieeja redzama federālista Aleksandra Hamiltona rakstītajā: nāciju var apdraudēt bezgalīgi daudz dažādu apstākļu, tādēļ nav saprātīgi, ka varai, kas rūpējas par nācijas drošību, tiktu uzlikti vēl arī konstitucionāli šķēršļi.¹⁹ Šī ekstraleģālā pieeja ietver zināmu paļaušanos, ka varas subjekts ārkārtējā situācijā rīkosies saprātīgi un pareizi un ka tāpēc arī viņam nekādas juridiskas robežas nav nepieciešamas vai pat nav iespējamās.

Savukārt pats Dž. Agambens noraida abas šīs teorijas, apgalvodams, ka izņēmuma stāvoklis nav ne pozitīvo tiesību integrāla daļa, ne arī kaut kas ārpus tiesībām pastāvošs. Tas atrodas tieši uz abu šo lauku robežas, kur tiesību iekšpuse neizslēdz tiesību ārpusi, bet gan tās abas saplūst kopā. Tiesību normas apturēšana (*suspention*) nenozīmē tās atcelšanu, un izņēmuma stāvokļa radītā anomijas zona nav strikti nošķirta no tiesiskās sistēmas. Viņš raksta, ka izšķirīgi svarīgi ir

¹⁵ Plašāk sk.: Mehozay Y. The Fluid Jurisprudence of Israel's Emergency Powers: Legal Patchwork as a Governing Norm. *Law & Society Review*, March 2012, Vol. 46, No. 1, pp. 137–166. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/41475256> [aplūkots 06.11.2021.].

¹⁶ Plašāk sk.: Wartchow L. Civil and Human Rights Violations in Northern Ireland: Effects and Shortcomings of the Good Friday Agreement in Guaranteeing Protections. *Northwestern Journal of Human Rights*, 2005, Vol. 3, Issue 1. Pieejams: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=njihr> [aplūkots 06.11.2021.].

¹⁷ Corradetti C., Pollicino O. 2021, p. 1062.

¹⁸ Agamben G. 2005, pp. 30, 31.

¹⁹ Humphreys S. *Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle*, 2006, p. 333.

izņēmuma stāvokļa novietojumā nebalstīties uz topogrāfisku opozīciju, bet gan apzināties šo sfēru topogrāfisko saistību.²⁰

Balstoties uz Agambena izņēmuma stāvokļa pozīcijas skaidrojumu, varam secināt, ka īpašo tiesisko režīmu ieviešana, īstenošana un uzraudzība nav ekskluzīvs politikas vai tiesību jautājums, līdz ar to nav arī iespējams lēmumu pieņemšanā aprobežoties tikai ar politiskiem vai juridiskiem argumentiem. Tas nozīmē, ka izpildvara nevar aprobežoties tikai ar politiskiem apsvērumiem, bet tiesu varai savukārt nāksies izmantot arī politiskus argumentus.

Nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums

Nepieciešamības koncepts ir visbiežāk minētais izņēmuma stāvokļa attaisnojums gan tiesību zinātnē, gan arī tiesību normās. Tāpēc jāpievēršas nepieciešamības jēdziena analīzei īpašo tiesisko režīmu kontekstā.

Nepieciešamība kā pretlikumīgas rīcības attaisnojums bija pazīstams jau romiešu tiesībās. Viduslaikos šī ideja tika izteikta tiesību principā *necessitas legem non habet* – nepieciešamībai nav likuma (ietverta arī Graciāna kodeksā). Kanonisko tiesību kodekss noteica: ja kaut kas ir darīts nepieciešamības dēļ, tas ir likumīgs, jo nepieciešamība par likumīgu var padarīt to, ko likums par tādu nepadara.²¹

Akvīnas Toms “Teoloģiju summā” skaidrojis nepieciešamības nozīmi, atbildot uz jautājumu “Vai tas, kurš ir pakļauts likumam, var neievērot likuma burtu?”.

*Tāpēc, ja rodas gadījums, kad likuma ievērošana kaitētu vispārējam labumam, to nevajadzētu ievērot. Piemēram, pieņemsim, ka aplenkta pilsētā ir noteikts likums, ka pilsētas vārti ir jāaizver, tas parasti ir labvēlīgi sabiedrības labklājībai, bet, iespējams, ienaidnieks dzenas pakaļ dažiem pilsoņiem, kas ir pilsētas aizstāvji, tas būtu liels zaudējums pilsētai, ja viņiem netiktu atvērti vārti; un tādā gadījumā vārti būtu jāatver pretēji likuma burtam, lai saglabātu vispārējo labumu, ko likumdevējs bija iecerējis. Tomēr jāatzīmē, ka, ja likuma burtiska ievērošana neietver pēkšņu risku, kas prasa tūlītēju rīcību, ikviens nav kompetents izskaidrot, kas valstij ir noderīgs un kas nav noderīgs: to var izlemt tas, kam ir pilnvaras un kas šādu līdzīgu gadījumu dēļ var atteikties no likumiem. Tomēr, ja briesmas ir tik pēkšņas, kas nepieļauj kavēšanos, nododot lietu kompetentās personas izlemšanai, tikai nepieciešamība rada atbrīvojumu no šāda likuma ievērošanas, jo nepieciešamība nepazīst likumu.*²²

²⁰ Agamben G. 2005, p. 23.

²¹ Agamben G., p. 24.

²² Aquinas T. The Summa Theologica (Benziger Bros. edition, 1947). Translated by Fathers of the English Dominican Province. Pieejams: <https://www.ccel.org/a/aquinas/summa/FS.html> [aplūkots 07.11.2021.].

Likuma neievērošana pieļaujama, ja tā ir nepieciešama, lai nodrošinātu vispārējo labumu. Tātad nevis nepieciešamība pati par sevi ir izņēmuma stāvokļa attaisnojums, bet gan aiz tās stāvošā cita vērtība – šajā gadījumā vispārējais labums. Līdz ar to nepieciešamība savā būtībā ir formāls attaisnojums, kuram neizbēgami ir nepieciešams saturisks papildījums.

Berlīnes Universitātes tiesību profesors Jozefs Kolers skaidrojis, ka nepieciešamības tiesības (*Notrecht*) ir attīstījušās divos virzienos: 1) pamatojoties uz vērtību mācību un 2) balstoties uz dabisko stāvokli kā kolīziju risināšanas veidu. Pirmajā gadījumā nepieciešamības tiesības darbojas saskaņā ar juridisko loģiku, bet otrajā ir atkarīgas no lietu dabiskās gaitas.²³

Par vērtību virziena aizsācēju nepieciešamības tiesību kontekstā J. Kolers uzskata Georgu Vilhelmu Frīdrihu Hēgeli, kurš uzsvēra, ka dzīvība kā bezgalīga vērtība ir visu pārējo labumu priekšnoteikums un tās dēļ nepieciešamības gadījumā visi citi labumi var tikt upurēti. Tieši Hēgeļa ietekmē esot attīstījusies doma, ka kolīziju gadījumā nosakāms katras vērtības svars un nozīmīgums, jo mazāk vērtīgajam ir jāpiekāpjas vērtīgākā priekšā.²⁴ Turpinot tēzi, ka nepieciešamība ir formāls koncepts, atbilstoši Hēgeļa tiesību filozofijai izņēmuma stāvokļa attaisnojums var būt dzīvības aizsardzības nepieciešamība. Zīmīgi, ka nācijas dzīve (*the life of the nation*) kā ārkārtas stāvokļa attaisnojums nosaukts, piemēram, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 15. pantā, taču atsevišķi pētāms būtu jautājums, cik lielā mērā konvencijā lietotā jēdziena tvērums sakrīt ar dzīvību Hēgeļa tiesību filozofijas izpratnē.

G. V. F. Hēgelis savā tiesību filozofijā (127. §) rakstīja:

[..] Ārkārtējās briesmās un kolīzijā ar kāda cita likumīgo īpašumu šī dzīvība var pretendēt (kā tiesības, nevis taisnīgums) uz nepieciešamības tiesībām, jo, no vienas puses, ir bezgalīgs kaitējums cilvēka eksistencei un pilnīgs visu tiesību zudums, bet, no otras puses, – kaitējums atsevišķai ierobežotai brīvības izpausmei, [..].

Dzīvība kā mērķu summa ir pārāka par abstraktajām tiesībām. [..] Taču dzīvība ir nepieciešama tagadnē, nākotne nav absolūta un ir pakļauta nejaušībām. Līdz ar to tikai neatliekama tūlītēja nepieciešamība var attaisnot nelikumīgu rīcību. Bezdarbība šādā gadījumā būtu vislielākā netaisnība, jo pilnībā tiktu noliegta brīvības esība. “Beneficium competentiae” paredz tiesības prasīt, lai neviens cilvēks netiktu pilnībā upurēts tiesību dēļ.”²⁵

²³ Kohler J. Not kennt kein Gebot. Die Theorie des Notrechtes und die Ereignisse unserer Zeit. Berlin: Verlagsbuchhandlung Dr. Walter Rotschild, 1915, S. 27.

²⁴ Kohler J. 1915, S. 18.

²⁵ Hegel G. W. F. Philosophy of Right. Translated by S. W. Dyde. Ontario: Batoche Books, 2001, pp. 109, 110. Pieejams: <https://socialsciences.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/hegel/right.pdf> [aplūkots 04.11.2021.]; Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch für seine Vorlesungen). Pieejams: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Zweiter+Teil.+Die+Moralit%C3%A4t/Zweiter+Abschnitt%3A+Die+Absicht+und+das+Wohl> [aplūkots 04.11.2021.].

J. Kolers skaidrojis, ka vērtību mācības kontekstā nepieciešamības tiesības ir izslēdzošas, jo vērtīgākas un svarīgākas lietas saglabāšanas dēļ mazāk nozīmīgas labums ir jāupurē. Tas nozīmē arī to, ka aizskartā persona – mazāk vērtīgās tiesības subjekts – nedrīkst pretoties, viņam netiek atzītas nepieciešamās aizstāvēšanās tiesības (*Notwehrrecht*). Kolers min piemēru: lidmašīnas piespiedu nosēšanās gadījumā dārza īpašnieks nedrīkst pretoties sava privātīpašuma neatļautai izmantošanai un viņam par šādu rīcību var pat draudēt juridiskā atbildība. Taču ir gadījumi, kad nepieciešamības tiesību izmantošana nonāk pretrunā ar aizskartās personas personiskajām tiesībām, un tāpēc otra puse savukārt var izlietot savas nepieciešamības tiesības un pretoties. Tādā gadījumā tikai konflikta faktiskais iznākums atklās, kurš labums ir nozīmīgāks. Šim virzienam kā piemēru vācu profesors min negadījumu jūrā, kad izglābties, uzrāpjoties uz peldošas kuģa atlūzas, var tikai viens. Savas dzīvības glābšana, ja tā iespējama, tikai upurējot cita dzīvību, ir dabiska rīcība.²⁶ Arī profesors Pauls Mincs, krimināltiesību ietvaros raksturojot nepieciešamības stāvokli, apskatījis tā divējādās attiecības ar nepieciešamo aizstāvēšanos. Proti, ja runa ir par īstu nepieciešamības stāvokli, kas balstās uz nepieciešamības kā tiesības esamību, tad pret to nepieciešamā aizstāvēšanās vairs nav iespējama. Turpretim neīstajā nepieciešamības stāvoklī, t. i., gadījumā, kad saduras divi dzīvības labumi, nepieciešamā aizstāvēšanās pieļaujama bez ierunām.²⁷ Krimināltiesību ietvaros analizētās nepieciešamās aizstāvēšanās un nepieciešamības stāvokļa attiecības liek uzdot jautājumu, vai arī valsts mēroga ārkārtējās situācijas gadījumā ir pamats runāt par personu tiesībām uz nepieciešamo aizstāvēšanos pret valsts varas īstenotajiem ārkārtējiem pasākumiem. Atbilde ir atkarīga no diviem faktoriem: 1) vai nepieciešamības stāvoklis indivīda gadījumā ir salīdzināms ar nepieciešamības stāvokli valstī un 2) kādas tieši vai cik nozīmīgas vērtības ir nonākušas kolīzijā. Otrais faktors ļautu apsvērt indivīda pretošanās tiesību atzīšanu, ja izņēmuma stāvokļa dēļ valsts prasītu indivīdam upurēt dzīvību citas zemākstāvošas vērtības labā jeb, citiem vārdiem, ja valsts neievērotu vērtību hierarhiju. Taču pirmais faktors neizbēgami liek ievērot vēl kādu vērtību kolīziju risināšanas aspektu tieši valstiska izņēmuma stāvokļa gadījumā, proti, nepieciešamību samērot individuālas un sabiedriskas vērtības. Tāpēc jautājums par nepieciešamās aizstāvēšanās tiesību pieļaujamību izņēmuma stāvokļa gadījumā noteikti būtu atsevišķi un detalizēti analizējams plašākā pētījumā.

Nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums nespēj ieviest lielāku skaidrību vai noteiktību, uzver Dž. Agambens. Nepieciešamība nav uzskatāma par objektīvu faktu, bet gan par subjektīvu konkrēto apstākļu vērtējumu. Tāpēc izņēmuma stāvoklis ir interpretējams kā likuma robs publiskajās tiesībās, kura aizpildīšana ir nodota izpildvaras kompetencē. Taču šajā gadījumā likuma robs neizpaužas kā tiesiskā regulējuma trūkums, kas tiesnesim būtu jānovērš, izmantojot tiesību tālākveidošanas metodes, bet gan ir saistāms ar spēkā esošās

²⁶ Kohler J. 1915, S. 27.

²⁷ Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 102., 103. lpp.

kārtības apturēšanu, lai garantētu tās pastāvēšanu. Agambens skaidro, ka tādējādi izņēmuma stāvoklis nav atbilde uz normatīvu robu, bet gan izveido jeb rada fiktīvu robu, lai pasargātu tiesību normas spēkā esamību un piemērojamību normālos apstākļos. Robs nepastāv likuma ietvaros, bet attiecas uz likuma un realitātes saistību. Tas ir tā, it kā tiesību sistēmā pastāvētu bīstama plaisa starp tiesību normu un tās piemērošanu, kura ekstrēmās situācijās var tikt aizpildīta tikai ar izņēmuma stāvokļa līdzekļiem, t. i., radot zonu, kurā likuma piemērošana ir apturēta, bet likums kā tāds tomēr saglabā savu spēkā esību.²⁸ Līdz ar to pat nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums nespēj sniegt objektīvu un neapšaubāmu īpašo tiesisko režīmu ieviešanas pamatojumu, tajā neizbēgami būs arī subjektīvs novērtējums par pieļaujamo plaisu starp tiesību normu un realitāti.

Kopsavilkums

1. Īpašo tiesisko režīmu (ārkārtas situācijas un izņēmuma stāvokļa) mērķis ir nodrošināt efektīvu valsts varas rīcību nacionālās drošības apdraudējuma gadījumā. Ievērojot to, ka izņēmuma stāvokli kā īpašu pārvaldes režīmu ir radījusi Eiropas demokrātiski revolucionārā tradīcija, jāsecina, ka arī demokrātiskā un tiesiskā valstī nav iespējams izvairīties no likuma virsvadības principa universāla derīguma apšaubīšanas.
2. Izņēmuma stāvoklis tiesību zinātnē var tikt skaidrots trejādi: 1) kā pozitīvo tiesību integrāla daļa; 2) kā ekstraleģāls, politisks fenomens; 3) kā publisko tiesību un politiskā fakta vai tiesību sistēmas un pašas dzīves saskarsmes zona.
3. Ievērojot Džordžo Agambena izņēmuma stāvokļa skaidrojumu, var secināt, ka īpašo tiesisko režīmu ieviešana, īstenošana un uzraudzība nav ekskluzīvs politikas vai tiesību jautājums, līdz ar to nav arī iespējams lēmumu pieņemšanā aprobežoties tikai ar politiskiem vai juridiskiem argumentiem. Tātad tiesu varai, vērtējot valsts varas rīcības pareizību ārkārtējās situācijas vai izņēmuma stāvokļa laikā, var nākties izvērtēt un izmantot arī politiskus argumentus.
4. Īpašo tiesisko režīmu attaisnojums ir nepieciešamības stāvoklis. Nepieciešamība pati par sevi ir formāls koncepts, kurš katrā konkrētā ārkārtējā situācijā ir jāpiepilda ar noteiktu saturu. Saturiskā ziņā nepieciešamība ietver kādu citu tiesisko vērtību. Akvīnas Toms nepieciešamību papildījis ar vispārējo labumu kā likuma neievērošanas attaisnojumu, savukārt Georgs Vilhelms Frīdrihs Hēgelis aiz nepieciešamības koncepta šādā aspektā licis dzīvību kā citu tiesību priekšnoteikumu.
5. Nepieciešamība kā izņēmuma stāvokļa attaisnojums nespēj sniegt objektīvu un neapšaubāmu īpašo tiesisko režīmu ieviešanas pamatojumu. Nepieciešamība lielā mērā balstās uz subjektīvu ārkārtējās situācijas novērtējumu, izvēloties, tieši kurā brīdī plaisa starp tiesību normu un dzīves īstenošanu ir kļuvusi tik

²⁸ Agamben G. 2005, pp. 30, 31.

liela, ka likuma spēkā esamības pasargāšana (lai tas atkal varētu tikt piemērots normālos apstākļos) ir iespējama, tikai to uz laiku apturot.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūras avoti

1. Agamben G. State of exception. Translated by Kevin Attell. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
2. Aquinas T. The Summa Theologica (Benziger Bros. edition, 1947). Translated by Fathers of the English Dominican Province. Pieejams: <https://www.ccel.org/a/aquinas/summa/FS.html> [aplūkots 07.11.2021.].
3. Corradetti C., Pollicino O. The “War” Against Covid-19: State of Exception, State of Siege, or (Constitutional) Emergency Powers?: The Italian Case in Comparative Perspective. German Law Journal, September 2021, Vol. 22, Issue 6, pp. 1060–1071. Pieejams: <https://www.cambridge.org/core/journals/german-law-journal/article/war-against-covid19-state-of-exception-state-of-siege-or-constitutional-emergency-powers-the-italian-case-in-comparative-perspective/75EAEBBEF7F45100E71210F1B241F558> [aplūkots 05.11.2021.].
4. Gross O. Once More unto the Breach: The Systemic Failure of Applying the European Convention on Human Rights to Entrenched Emergencies. Yale Journal of International Law, 1998, Vol. 23, No. 2, pp. 437–502.
5. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts (Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Zum Gebrauch für seine Vorlesungen). Pieejams: <http://www.zeno.org/Philosophie/M/Hegel,+Georg+Wilhelm+Friedrich/Grundlinien+der+Philosophie+des+Rechts/Zweiter+Teil.+Die+Moralit%C3%A4t/Zweiter+Abschnitt%3A+Die+Absicht+und+das+Wohl> [aplūkots 04.11.2021.].
6. Hegel G. W. F. Philosophy of Right. Translated by S. W. Dyde. Ontario: Batoche Books, 2001. Pieejams: <https://socialsciences.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/hegel/right.pdf> [aplūkots 04.11.2021.].
7. Humphreys S. Legalizing Lawlessness: On Giorgio Agamben’s State of Exception. European Journal of International Law, 1 June 2006, Vol. 17, Issue 3, pp. 677–687.
8. Humphreys S. Nomarchy: On the Rule of Law and Authority in Giorgio Agamben and Aristotle. Cambridge Review of International Affairs, 2006, Vol. 19, pp. 331–351. Pieejams: <https://doi.org/10.1080/09557570600724827> [aplūkots 05.11.2021.].
9. Kohler J. Not kennt kein Gebot. Die Theorie des Notrechtes und die Ereignisse unserer Zeit. Berlin: Verlagsbuchhandlung Dr. Walter Rotschild, 1915.
10. Mincs P. Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.

Normatīvie akti

11. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija: starptautisks dokuments. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144.
12. Par ārkārtējo situāciju un izņēmuma stāvokli: Latvijas Republikas likums. Latvijas Vēstnesis, 27.03.2013., Nr. 61.
13. Noteikumi par kara stāvokli: Latvijas Republikas noteikumi. Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums, 30.07.1919., Nr. 3.